

Türkçedeki Örtmece Sözcükler

Seyfullah Türkmen*

Özet

Dil, kültürün bir taşıyıcısıdır. Kökleri tarih içinde gizli birtakım sözcükler bugün de kullanmaya devam etmekteyiz. Bu yazıda örtmece sözcükler üzerinde durulmaktadır. Türkçenin söz varlığında yer alan bu tür ifadeler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: dil, Türkçe, söz varlığı, tabu, örtmece

Abstract

Language transmits the culture. We still carry on using some words whose origins are hidden in the history. In this study, the words said as a euphemism are noted. The expressions which are used in Turkish vocabulary are defined.

Keywords: Language, Turkish, vocabulary, taboo, euphemism

Giriş

Dili, onu konuşanların değerlerinden ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Bir toplumun dili aynı zamanda onun tarihidir, inancıdır, kültürüdür. Bu yazıda inanç, kültür, dil, mitoloji, psikoloji gibi toplumsal konularla doğrudan bağlantılı olan *örtmece* (güzel adlandırma) konusu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Örtmece (güzel adlandırma) Türkçenin bütün yönleriyle incelenmemiş konularından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu konuda çok ciddi çalışmalar yapıldığını da belirtmek gerekir. Özellikle *tabu* ve *örtmece* kelimeler ile ilgili çalışmalar dikkat çekicidir.¹

Bu yazıda Türkçede kullanılan *üstüme iyilik sağlık, sizden iyi olmasın, taşta ölçeyim, şeytan kulağına kurşun* gibi bazı kalıp sözlerin örtmeceyle ilgili olduğu düşüncesi ileri sürülmektedir. Bu tür sözlerin sıradan ifadeler olmayıp ortaya çıkabilecek korku, kaygı, kötü izlenim gibi duyguları önlemeye yönelik sözler olduğu düşünülmektedir.

* Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. turkmens74@yahoo.com.

¹ bk. Söylemez 1993; Özyıldırım 1996; Arslan-Erol 2002; Güngör 2006; Killi 2006; Demirci 2008

Bu tür söz varlığını taramak için de ana kaynak olarak *Türkçe Sözlük* ve *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü* seçilmiştir.² Tarama sonucunda bu iki kaynakta *örtmece* (güzel adlandırma) ile ilgisini kurduğumuz söz varlığı ele alınmıştır.

Bu tür sözlerin önemli bir bölümünün *ölüm* olayı karşısında söylendiği görülmektedir. Diğerlerinin ise tehlikelerden *koruma* gibi hayatla ilgili konular olduğu söylenebilir.

Örtmece (Güzel Adlandırma) ve Tabu Kavramı

Türkçede "örtmece, iyi adlandırma, edeb-i kelâm, hüsn-i tabir" gibi kelimelerle ifade edilen bu kavram için Doğan Aksan "güzel adlandırma" terimini kullanmakta ve "Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır."³ şeklinde tanımlamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan yayınlarda çoğunlukla *örtmece* teriminin kullanıldığı görülmektedir.

Aksan, örtmece olayının çok eskiye giden inanışlara dayandığını, "ürkme, korkma, uğursuz sayma, terbiye ve nezaket" gibi sebeplerin örtmeceye yol açtığını belirtmektedir.⁴

Örtmece dilde bilinçli bir değiştirme hareketidir. İnsanların duyduğu korku ve kaygılar sebebiyle dil üzerinde yaptıkları bir değişikliktir. *Örtmece* olayının ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden biri *tabu*dur. Bu sebeple bu konu üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.

Tabu, Polonezce ta "işaretlemek" ve pu "olağanüstü" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Tabu en geniş anlamıyla "yasaklama"dır.⁵ Tabu, insanlığın yazılmamış en eski yasak koyma sistemidir. Tabu yasakları, din ya da ahlak yasaklarından farklı, kendiliğinden ortaya çıkan yasaklardır. Bu yasakların doğrulukları ve sebepleri çok önemli değildir. Bunlar, çok uzun zamandan beri gelen, kökleri tarih içinde gizli yasaklamalardır.⁶ *Totem ve Tabu* adlı eserinde Freud, "Bizim için tabunun birbirine zıt iki manası vardır: bir taraftan kutsal (sacre), kutsallaştırılmış (consacre) manalarına; diğer taraftan da tehlikeli, korkunç, yasak, kirli manalarına gelir. Tabunun zıddı Polinezyada *noa* kelimesi ile ifade edilir ve alelade, yaşanabilir, tutulabilir bir şey manalarına gelir. Bu suretle tabu kelimesinde ihtiyatlılık kavramı gibi bir mana da gizlidir; kendini esas itibarıyla yasaklarda gösterir." demektedir.⁷ Dil ile ilgili yasaklar, bir hayvan, nesne, insan, ruh adının söylenmesi; ölüm, hastalık, fiziksel kusurlar, bedenin bazı bölümleri, cinsellik, insan vücudunun salgıladığı

² TDK 2005; Aksoy 1984.

³ Aksan 1998: 98.

⁴ Aksan 1998: 98-100.

⁵ Demirci 2008.

⁶ Güngör 2006.

⁷ Freud 1947: 31.

ve dışarı attığı şeylerle ilgili kelimelerin ifade edilmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır.⁸

Palmer, kelimelerdeki hızlı değişimin bir nedeni olarak tabuyu görür. Çünkü hoş karşılanmayan bir şey için kullanılan bir kelime başka bir kelimeyle, o da daha sonra bir başkasıyla değiştirilir.⁹ Tabudan kaçınmak için kullanılan örtmece kelimenin kendisi de olumsuz bir hâl almaktadır. Böylece kelimenin yerini başka bir kelime alır. Hoş olmayan durum, kelimeyle değil, nesnenin kendisi ile ilgili olduğu için bu değişim sürecinin sonu gelmez.¹⁰

Tabu ile ilgili olarak Guiraud'un verdiği şu bilgiler oldukça önemlidir: "Burada söz konusu olan, yalın bir çağrışım değildir, adın nesneye özdeş kılınmasıdır. Şeytanın adı şeytanın ta kendisi sayılır. Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkelerin dillerinde, dilsel tabular bütün kutsal ve tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklar. Bunlar, kullanmakta olduğumuz dillerde pek çok iz bırakmıştır. Bugün bile Fransa'nın birçok kırsal bölgesinde tilkinin ya da çakırdoğanın adı anılmaz, "hayvan", "o", "şu" anlamına gelen sözcükler kullanılır. Bir başka yöntem de tehlikeli ruh ya da hayvanı bir sevgi adıyla yatıştırma. Örneğin etobur memeli küçük hayvan Fransızcada "belette" (güzel hanım), İtalyancada "donna" (küçük hanım), Rumencede "nevasta" (nişanlı kız), İsveççede "jungfru" (genç kız) diye anılır. Bütün bunlar, benzerleri Almancada, İngilizcede, Dancada, İspanyolcada, Portekizcede, vb. de bulunan örtmecelerdir."¹¹ Guiraud'ı Türkçeye tercüme eden Vardar, aynı sayfada çevirenin notu şeklinde "Türkçede aynı hayvana 'gelincik' denildiğini belirtelim." demektedir

Kelimelerin Büyülü Dünyası adındaki eserinde Condon, çocukken, taş ve sapanın bize zarar verebileceğini, ama kelimelerin bizi hiç incitmeyeceğini öğrendiğimizi belirtir. Bunun sosyal bilimlerde çok da geçerli olmadığını söyleyerek "Tuğla, kendisine tuğla mı yoksa inşaat malzemesi mi dendiğine belki aldırış etmez, ama duvar ustası, kendisine amele mi, zenaatkâr mı, yoksa inşaat mühendisi mi dendiğine göre farklı davranış sergileyebilir. İnsanların konuşma ve iddia dünyasında, şahsi uyum ve muhakeme dünyasında, kelimeler müthiş bir etki gösterir." diyerek dilin psikolojik boyutuna vurgu yapmış olur.¹²

Tabu kelimelerin oluşumuyla ilgili olarak şu bilgiler oldukça önemlidir: "Başlangıçta varlık ile dil, sözcük ile anlam birbirinden ayrılmazlar, bir birlik olarak görünürler. Sözcük, varlığın bir simgesi, adlandırılması, göstergesi değildir, onun gerçek bir parçasıdır. Mitolojik görüşe göre her nesnenin özü adlarda saklıdır. Adlara egemen olmasını, onları kullanmasını bilen kimse,

⁸ Killi 2006; Demirci 2008.

⁹ Palmer 2001: 23.

¹⁰ Palmer 2001: 81.

¹¹ Guiraud 1999: 73.

¹² Condon 2000: 83.

nesneler üzerinde de bir egemenlik kazanır. Nesnelerin dünyası ile adların dünyasının tek bir gerçekliği (Wirklichkeit) vardır.”¹³

Tabu sebebiyle belli konulara ve onların anılmasına da yasak getirildiği görülmektedir. O konudan bahsetmek gerektiğinde *örtmece* kelimeler tercih edilmektedir. Bu sebeple tabu ile örtmece arasında çok yakın bir ilişki vardır.

Ölümlle İlgili Örtmece Sözcükler

Dilimiz yüzyılların ürünüdür ve bugün kullandığımız kelimelerin birçoğu eski dünya görüşlerini yansıtmaktadır. İnsanlar, bazen bir kelimeyi söyleme veya hatta düşünmenin korkunç bir şeye yol açacağı endişesine kapılırlar. Üzerinde duracağımız sözlerin çoğunda bu endişenin izleri görülmektedir. Bu sözlerden bir kısmı korkulan olayların meydana gelmemesi için yapılan bir dua şeklindedir. Bu durumun sebebi de daha güçlü birine sığınarak korunmak amacını taşımaktadır.

İnsanın en temel korkularından biri ölümdür. Ölüm, *örtmece* konusunun en önemli kısımlarından birini oluşturur. Condon, sürekli ölümlle yüz yüze kalınan hastahanelerde ölümcül bir hastanın kartında DNR yazıldığını, bunun da *Do Not Resuscitate* (Canlanmaz, Hayat Emaresi Göstermez) anlamına geldiğini vurgular.¹⁴ Ölüm olayı ile en çok karşılaşılan yerlerde bile ölüm kelimesinin kullanılmasından kaçıldığı görülmektedir. Bunun amacının daha çok hasta yakınlarını endişelendirmemek olduğunu belirtmek gerekir. Ölüm kelimesinin ve ölen kişinin adının söylenmemesi çok yaygın bir örtmece örneğidir. Türkçede ölümlle ilgili olduğunu düşündüğümüz bu sözleri sınıflandırarak ele almak faydalı olacaktır.

Ölüml Kavramını Anlatmak İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Ölüml kavramının yaratacağı etkiyi azaltmak için *ölmek* yerine Türkçede bu anlama gelen birçok ifade kullanılmaktadır. Bu tür sözlerin tespit edilmesi bile başlı başına bir araştırma gerektirir. Bunlardan bazıları şunlardır: *emrihak vaki olmak, ahiret yolcusu olmak, ecel şerbetini içmek, günü dolmak, ömrü vefa etmemek, ömür defterini kapatmak, vadesi dolmak, adres değiştirmek, ahrete intikal etmek, dünyasını değiştirmek, dar-ı bekaya irtihal etmek, dünyaya veda temek, ebediyete geçmek, can borcunu ödemek, ruhunu teslim etmek, dünyaya gözlerini kapamak, toprak olmak, Hakka yürümek, rahmet-i rahmana kavuşmak, sonsuzluğa intikal etmek, ruhunu teslim eylemek, son nefesini vermek, vefat etmek, yaşamını yitirmek/kaybetmek.*

---

¹³ Akarsu 1998: 15.

¹⁴ Condon 2000: 107.

Uzun Ömür Dileme Sözleri

Henüz hayatta olan birinin ölümünden bahsetmek gerektiğinde veya yaşayan bir kişiyi ölmüş bir kişiyle kıyaslamak gerektiğinde uzun ömür dileme sözlerinin söylendiğine şahit oluruz. Bu sözleri şöyle gösterebiliriz:

1. *Yaşı benzemesin* "O genç öldü; Tanrı onunla karşılaştırdığım bu gence(çocuğa) ömür versin."¹⁵
2. *Allah gecinden versin* "Birinin ölümünden bahsetmek gerektiğinde uzun ömür dileği; çok yaşa, Tanrı sana ölümü çok geç bir zamanda versin."¹⁶
3. *Allah ömürler versin* "Uzun ömürlü olmanı dilerim."¹⁷

Ölüyü İncitmemek İçin Kullanılan Sözler

Hayatta iken güven duyulan kişi, öldükten sonra korkulan, çekinilen bir hâle gelmektedir. Ölen kişinin yaşayanlara zarar vermesinden korkulmaktadır. Anadolu'da anlatılan "hortlak hikâyeleri" birçoğumuzun zihninde korku ve ürperti oluşturmaktadır. Birçok insan mezarlıktan tek başına geçmek istemez. Özellikle gece olunca bu iş iyice cesaret ister. Ölen kişinin dünyadaki olaylardan haberdar olduğu, kendisi hakkında söylenen sözleri duyduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple ölen kişiyi rahatsız edici sözler söylemek, onun beğenmeyeceği işler yapmak uygun değildir. Freud'un "Ölülerin yaşayanlar üzerine hükmettiklerine inanıldığını biliyoruz. Fakat ölülerin aynı zamanda düşman sayıldıklarını söylersek buna hayret edersiniz." sözleri bunlara işaret etmektedir.¹⁸ Müslüman bir ölü ile Müslüman olmayan için farklı ifadeler kullanıldığını da belirtelim. Aşağıya aldığımız sözler bu söylediklerimizin göstergesi olacaktır:

1. *Toprağı bol olsun* "(Müslüman olmayan bu ölü) Hayırla anılacak kişiydi; rahat uyusun."¹⁹ Burada mezarın bazı kötü niyetli kişi veya yabancı hayvanlar tarafından açılma korkusuna bir işaret olduğu anlaşılmaktadır.²⁰
2. *Süngüsü Depreşmesin / Toprağına ağır gelmesin* "Öldü, gitti; ruhu incinmesin, onunla ilgili kötü bir anı anlatacağım."²¹ Bazı bölgelerde "Toprağına ses gitmesin." biçimi de kullanılmaktadır.
3. *Kemikleri sızlamak* "ölünün huzuru kaçmak, rahatsız olmak."²²

¹⁵ Aksoy 1984: 938.

¹⁶ Yurtbaşı 1996: 36.

¹⁷ Yurtbaşı 1996: 37.

¹⁸ Freud 1947: 84-85.

¹⁹ Aksoy 1984: 910.

²⁰ Pala 2002: 190-191.

²¹ Aksoy 1984: 888.

²² Yurtbaşı 1996: 327.

Taziye İçin Kullanılan Sözler

Taziyede ölen kişinin yakınlarına ölüm olayından bahsedilmemeye çalışılır. Ölen kişi içinde genellikle "rahmetli" sözü kullanılır. Yukarıda değinildiği gibi ölüm olayından ise, *adres değiştirmek, can borcunu ödemek, ebediyete geçmek, gözlerini yummak, rahmetli olmak, vadesi yetmek* şeklinde söz edilir. Ölen kişinin yakınlarına "Başın sağ olsun."a gidilir ve "başsağlığı" dlenir. Ölen kişinin yakınlarına uzun ömür, sağlık ve esenlik dlenir. Bu sözler bölgeden bölgeye de farklılıklar göstermektedir. Örnek olarak Konya ve Burdur'da, ölen kişinin eşine söylenen "Allah cennette kavuştursun" sözünü gösterebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak şu sözleri gösterebiliriz:

1. *Sizlere(Size) ömür* "O öldü, siz sağ olun."²³
2. *Başın / başınız sağ olsun* "çok üzuldüm, sen sağ ol, Tanrı sana sabırlar versin."²⁴
3. *Allah acısını unutturmasın* "Tanrı bu acıyı unutturacak daha büyük acı göstermesin."²⁵
4. *Allah ecir sabır versin* "Allah acısını unuttursun; Allah başka acı göstermesin; başsağlığı dileği; başınız sağ olsun."²⁶
5. *Allah rahmet eylesin* "Ölmüş kişiye Tanrı'nın iyiliği üzerinde olsun."²⁷
6. *Allah takiratını affetsin* "Tanrı ölülerin kusurlarını bağışlasın."²⁸

Koruma Amaçlı Örtmece İfadeleri

İnsanın korkuları arasında sağlığını kaybetmek, bir kazaya uğramak, cin, şeytan gibi varlıkların saldırısına uğramak, kötü insanlardan zarar görmek, değerli eşyalarını kaybetmek gibi konular da vardır. "Her şeyin başı sağlık." sözü beden ve ruh sağlığını içine alan bir sözdür. İnsanlar bu korkulardan emin olmak için bazı varlıkların adlarını ve başa gelebilecek kötü şeyleri ağzlarına almazlar. Bunlardan bahsetmek gerektiğinde *örtmece* yoluyla başka bir kelime kullanmayı tercih ederler.

İnsanlar, bazen bir kelimeyi söylemenin yanında, onu akıllarından geçirmenin bile korkunç bir şeye yol açacağı endişesine kapılırlar. "Aklıma gelen başıma geldi." türünden sözler çok yaygındır. Söylenmemesi gereken bir söz söylenmişse onun vereceği zararı önleyecek, "koruyucu olduğu düşünülen" başka cümlelerle bu zarar ortadan kaldırılmaya çalışılır.

---

²³ Yurtbaşı 1996: 441.

²⁴ Yurtbaşı 1996: 78.

²⁵ Aksoy 1984: 463.

²⁶ Yurtbaşı 1996: 36.

²⁷ Yurtbaşı 1996: 37.

²⁸ TS 2005: 78.

Konuşulan ortamda bulunan insanın zarar görmemesi, üzülmemesi için de söylenen sözler vardır. İnsanların birbirine sağlık, esenlik dileklerinin de bu konuyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Bir rüya, olay ve işin sonucunun kişinin düşüncesine, yorumuna göre çıkacağı inancı yaygındır. Bu sebeple bu tür durumlarda hayra yormak ve kendisi ve karşısındaki için hayır dilemek gereklidir.

Türkçede bu tür durumlara örnek olarak kullanılan birçok söz vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. *Ağzı korusun* "Felaket dileğinde bulunanlara karşı kullanılan bir ilenme."²⁹

2. *Ağzından yel alsın* "Dilerim ki söylediğin kötü olasılık gerçekleşmesin"³⁰

3. *Ağzını hayra aç* "Kötü olasılıkların sözünü etme."³¹

4. *Allah korusun / Allah kazadan belâdan saklasın/esirgesin/ korusun* "Tanrı'nın insanı türlü kötülüklerden koruması dileğiyle söylenen iyi dilek sözü."³²

5. *Allah etmesin/ Allah vermesin/ Allah göstermesin* "Dilerim ki böyle bir şey olmasın."³³

6. *Allah nazardan saklasın / korusun* "Allah kötü niyetli insanların bakışından korun."

7. *Allah dirlik düzenlik versin* "Tanrı aile huzuru versin."³⁴

8. *Allah başışlasın* "Tanrı çocuğunu, sevdiğini kazadan beladan korusun, esirgesin."³⁵

9. *Allah selamet versin* "Tanrı sizi kazadan beladan korusun; Tanrı esenlik versin."³⁶

10. *Allaha ismarladık/Allaha emanet olun* "Sizi Allah'a emanet ediyorum, esen kalın."³⁷

11. *Avcunu yalamak* "Umdüğünü ele geçirememek."³⁸ Anadolu'da canı bir şey istediği hâlde onu yiyemeyen kimselere avcunu yalaması, böyle yapmazsa hasta olabileceği söylenir.

12. *Beduh* "Yakın zamanlara kadar mektup kaybolmasın, yerine ulaşsın diye mektup zarflarının üzerine yazılan bir söz." Bu sözün, Allah'ın adlarından biri veya mektupları yerine ulaştırmakla görevli bir melek olduğu

---

²⁹ TS 2005: 35.

³⁰ Aksoy 1984: 445.

³¹ Aksoy 1984: 446.

³² TS 2005: 78.

³³ Aksoy 1984: 463.

³⁴ TS 2005: 77.

³⁵ TS 2005: 77.

³⁶ Yurtbaşı 1996: 37.

³⁷ Yurtbaşı 1996: 37.

³⁸ Aksoy 1984: 489.

söylenmektedir. Bu kelime yerine ebcet hesabıyla karşılığı olan "2, 4, 6, 8 " yazılabilmekteymiş.³⁹

13. *Benzetmek gibi olmasın* "Kötü bir sona uğramış birinden veya bir şeyden söz ederken, ona benzetilen kimse veya şey için kötü bir duygu beslenilmediğini anlatan bir söz."⁴⁰

14. *Dağlara taşlara* "Sözü edilen felaket hepimizden uzak olsun."⁴¹

15. *Düşman başına / Dostlar başından (dostlardan) ırak / evlerden ırak/ işidenlerden uzak (ırak)* "Dilerim ki kimsenin başına böyle bir felaket gelmesin."⁴²

16. *Dilime taş toprak* "Allahım sen beni koru." anlamında Anadolu'da çok sık kullanılan bir söz.

17. *Evlere şenlik* "Dilerim ki kimsenin başına böyle bir felaket gelmesin."⁴³

18. *Geçmiş olsun / Geçmiş ola* "Bir daha böyle bir hastalığa, kazaya, sıkıntıya uğramamanızı dilerim."⁴⁴

19. *Hay aksi şeytan* "Bir iş yolunda gitmediği zaman söylenen bir söz."

20. *Hayır ola (hayrola) / Hayırdır inşallah* "Ne var? İnşallah kötü bir durum yok."⁴⁵

21. *Hayırlı (hayırlısı) olsun* "1) 'Güle güle kullan' anlamında kullanılan bir söz; 2) 'Hayırlar getirsin' anlamından bir söz."⁴⁶

22. *Hayırlısı ile* "hayırlı olanı dilemek için söylenen bir söz."⁴⁷

23. *Hayra yormak* "rüya veya olayı iyi bir durumun belirtisi saymak."⁴⁸

24. *İyi saatte olsunlar* "Cin ve perilerden söz edilirken kullanılan bir söz."⁴⁹

25. *Kebikeç* "Kitapları haşerattan korumak için yazılan bir söz." Bu ismin Süryanicede bir meleğe ait olduğu, bu sözün yazılı olduğu eseri kitap kurtlarının yemeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁰

26. *Kırk bir (buçuk) kere maşallah* "Pek çok, binlerce kez nazar değmesin."⁵¹

27. *Sağ ol / Sağ olsun* "Teşekkür ederim."⁵²

28. *Sağlık olsun* "Bir zarara uğradık; ama canımız sağ olsun, kapatınız."⁵³

---

³⁹ Onay 1993: 72.

⁴⁰ TS 2005: 245.

⁴¹ Aksoy 1984: 585.

⁴² Aksoy 1984: 649.

⁴³ Aksoy 1984: 650.

⁴⁴ Yurtbaşı 1996: 228.

⁴⁵ Aksoy 1984: 717.

⁴⁶ TS 2005: 867.

⁴⁷ TS 2005: 867.

⁴⁸ TS 2005: 867.

⁴⁹ TS 2005: 1006.

⁵⁰ Onay 1993: 246.

⁵¹ TS 2005: 1160).

⁵² Aksoy 1984: 864.

⁵³ Aksoy 1984: 864.

29. *Sağlıcakla kal / kalın* "Ayrılrken kalanlara söylenen bir esenlik sözü, hoşça kal."⁵⁴

30. *Şeytan kulağına kurşun / Tahtaya /duvara vur* "Her an aksayabilecek bir iş, şimdilik düzenli gidiyor; inşallah şeytan duymaz da nazar değip iş bozulmaz."⁵⁵ Bu söz söylenirken kişi önce kulağını tutar ve sonra tahtaya vurur. Bu sözde konuşma ve eylem içi içedir. *Şeytan kulağına kurşun* sözü yerine bu söz söylenirken yapılan harekete işaret eden *Tahtaya /duvara vur* sözü de kullanılmaktadır.

31. *Taşa (taşı) ölçeyim* "Onun vücudundaki kırığın (yaranın, ağrının) yerini kendi vücudumda gösterirken "taşı ölçeyim" demekle benim vücudumun orasında aynı hastalığın belirmesini önlemiş olduğuma inanıyorum."⁵⁶

32. *Üstüme iyilik sağlık* "Allah korusun, Allah esirgesin; şaşılacak şey."⁵⁷

33. *Üstünüze afiyet / sağlık / iyilik sağlık / şifalar* "1)Tanrı esirgesin, üstümden irak" anlamında bir iyi dilek sözü; 2) şaşma, şaşkınlık belirtmek için kullanılan bir söz; 3) kötü bir durumdan söz ederken konuşanın dinleyene söylediği iyi dilek sözü."⁵⁸

Sonuç

Dil, asırların tecrübelerinden geçmiş, eski insanların dünyasından izler taşıyan bir varlıktır. Burada Türkçede kullanılan söz varlığına *örtmece* ile ilgili olup olmadıkları açısından bakmaya çalışılmıştır. Türkiye Türkçesinin söz varlığında *örtmece* ile ilgisi kurulabilecek birçok örneğin bulunduğu görülmektedir. Bugün niçin kullandığımızın çok farkında olmasak da bu tür sözlerin eski insanlar için taşıdığı önemi anlayabiliriz.

Yukarıda gösterdiğimiz söz varlığı, insanları çeşitli kaza, hastalık ve bazı varlıkların kötü etkisinden kurtaran bir tür tılsım değerindedir. Bu sözleri söyleyen insanlar kendilerini güvende hissetmektedir. Kendi emniyetini sağlamak için "mavi çocuk" takan, "at nalı" asan, çocuklarına "Demir, Satılmış" gibi isimler veren insanlar, aynı zamanda kullandıkları bazı sözlerde de bu kaygıyı taşımışlardır. Bu sözlerin başlangıçta ne için söylendiği unutulmaya başlanmış ve bunlar *kalıp sözler* hâline gelmiştir. Bu çalışmada günlük konuşmada çok kullandığımız bu tür sözlere ve bunların söylenme sebeplerine dikkat çekilmek istenmiştir.

⁵⁴ TS 2005: 1680.

⁵⁵ Yurtbaşı 1996: 456.

⁵⁶ Aksoy 1984: 900.

⁵⁷ Yurtbaşı 1996: 485.

⁵⁸ TS 2005: 2062.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bediâ 1998; *Dil-Kültür İlişkisi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan 1998; *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan 1996; *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin yayınları, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım 1984; *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I-III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARSLAN-EROL Hülya 2002; "Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2002 II, Ankara, s.35-56..
- CONDON, John C. 2000; *Kelimelerin Büyüklüğü Dünyası* (Çeviren: Murat Çiftkaya), İnsan Yayınları, İstanbul.
- FREUD, S. 1947; *Totem ve Tabu* (Çeviren: Niyazi Berkes), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GUIRAUD, Pierre 1999; *Anlambilim* (Çeviren: Berke Vardar), Multilingual Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Ahmet 2006; "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Sayı 29), Erzurum.
- KİLLİ, Gülsüm 2006; "Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (Sayı 3/3), Ankara, s.50-65.
- DEMİRCİ, Kerim 2008; "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Millî Folklor* (Sayı 77), Ankara.
- ONAY, Ahmet Talât 1993; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖZYILDIRIM, Işıl (İnce) 1996; "Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma", *Dil Dergisi* (Aralık), Ankara, s. 15-21.
- PAKALIN, İsmet Zeki 1983; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PALA, İskender 2002; *İki Dirhem Bir Çekirdek*, LM Yayınları, İstanbul.
- PALMER, F. R. 2001; *Semantik (Yeni Bir Anlambilim Projesi)*, (Çeviren: Ramazan Ertürk), Kitâbiyât Yayınları, Ankara.
- SÖYLEMEZ, Ümit 1993; *Euphemism, as a Reflection of Culture on Language (Örtmece: Kültürün Dil Üzerindeki Yansıması)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TS: *Türkçe Sözlük* 2005; TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- YURTBAŞI, Metin 1996; *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Özdemir Yayıncılık, İstanbul.